

Hikmət Babaoğlu
siyasi elmlər doktoru, professor

əvvəli ötən sayımızda

Atların növ olaraq formalaşdığı ərazilər

Atlar həm də müharibələr tarixinin qəhrəmanları, qədr təyinediciləri idilər. Ən qədim dövrlərdə heç də hər tayfa və ya xalq döyüşə atlı dəstələr çıxara bilmirdi. Çünki onlar atı sadəcə olaraq tanıyırdılar. Atlara sahib isə qədim dövrlərdə türklər idi. Ömər Xəyyamın "Novruznamə" əsərində dediyi kimi, qədim zamanlarda atlar türklərin olduğu üçün dünyanın sahibi də onlar idi. Çünki təsadüfdənmi, yoxsa ilahi təqdirdənmi, atlar və türklər eyni coğrafiyada təşəkkül etmişlər. Atların bioloji növ kimi meydana çıxdığı coğrafiya Mərkəzi Asiyanın göbəyidir. Selenqa və Orhon çaylarından başlamış Amudərya və Sirdərya çaylarının arasında yerləşən ərazi bütün atların əcdadları hesab edilən Prjevalski və Tarpan atlarının ana vətənidir. Yəni Monqolustandan Türkmənistan qədər olan ərazi. Bu ərazilər elə türklərin də ana vətənidir. Atla türkün göbəyi bir yerdə kəsildiyi üçün onlar qardaş hesab edilirlər. Elə "At igitin qardaşdır" kəlamı da buradan yaranıb. Xalq müdriklərinə diqqət edin. At hər kəsin deyil, sıradan insanın deyil, məhz igitin qardaşdır. Müdrik atalarımız atı hər yoldan ötənə tay tutub, ona qardaş hesab etmir. Sadəcə mərd, qəhrəman, cəsuroğullarına qardaş hesab edir. Bu, ata verilən ən gözəl və ədalətli qiymətlərdən biridir.

Elə arxeoloji qazıntılar da atların qeyd etdiyimiz ərazidə formalaşdığını sübut edir. Tarixən Avropada aslan, Afrikada pələng, Avstraliyada fil, Amerikada kenquru və s. olmadığı kimi, Mərkəzi Asiyadan kənarda da atlar yox idi.

Aşqabad yaxınlığında Anav, yaxud Anau, yeni Ana adını daşıyan ərazidə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş mədəniyyət nümunələrinin b.e.ə 4000-1000-ci illər arasında yaşamış türklərə (skiflərə) aid olması ortaya çıxmışdır. Arxeoloji tapıntılardan məlum olmuşdur ki, bu insanlar günəşdə qurudulmuş kərpic evlərdə yaşayırdı və əsas etibarilə at, eyni zamanda, qoyun və inək kimi heyvanlar da saxlayırlarmış. Ona görə də bu tarixi əsas götürsək, atlarla insanların birgəyaşayış tarixinin, yaxud da insanın atı əhliləşdirməsinin ən az 6 min illik tarixi var. Ancaq fikrimizcə, bu ən azı iki dəfə daha qədimdir.

Atlar Amerikaya necə və nə vaxt getmişlər

Şimali Amerikada arxeoloji qazıntılar zamanı sübut olunmuşdur ki, atlar bu qitəyə 20 min il əvvəl Bering boğazından keçərək, əslində sonradan boğaz kimi formalaşan, o vaxt isə quru olan ərazidən 20 min il əvvəl Ana materiki, yeni Avrasiyanı Amerika ilə birləşdirən quru sahədən ke-

ki, Amerika qitəsinin ilk insanları hazırkı Rusiya Federasiyasının bir parçası olan Altaylardan 20-25 min il əvvəl Amerikaya köç ediblər. Amerikalı qızıldərililərin və Cənubi Altay bölgəsində yaşayan Altay türklərinin DNT-lərində Y xromosomunu (atadan keçən xromosom) analiz edən alimlərhər iki qrupun paylaşıdığı və bunlara xas genetik mutasiyanı tapmağa çalışıblar. Beləliklə, antropoloqlar hər iki qrupda atadan miras mitoxondriyal genlərdə eyni genetik xüsusiyyətlər aşkar ediblər. Bu mutasiyanın ortaya çıxması üçün nə qədər zaman keçdiyini hesablayan alimlər Altay (türk) genlərinin 13-14 min il əvvəl amerikalı yerlilərdən ayrıldığını ehtimal ediblər. Beləliklə də atların Amerikaya nə zaman və necə getmələri elmi şəkildə dəqiqləşdirilib. Uzun əsrlərdən sonra Amerika X.Kolumb tərəfindən kəşf edildikdə artıq orada atları tanıyırdılar. Altay türkləri isə qızıldərilili yerli tayfalar hesab olunurdu. İspan-portuqal, bir qe-

Bu hadisələr 1680-ci illərdən sonra cərəyan etməyə başlamışdı. "Mustanq" (mesfeno) ispan sözüdür. Mənası "başıboş", "sahibsiz" deməkdir. Axı yerli tayfalar döyüşdə firar etmiş, yaxud sahibi ölmüş başıboş atları daha asanlıqla əldə edirdilər.

Prjevalski atları

Hazırda bütün dünyada yaşayan və sevilən atların ulu əcdadları yəni də elə "öz evlərində", yəni Monqolustanın qərb səhralarında yaşamaqdadır. Onlara Prjevalski atları deyirlər. Çünki bu atları ilk dəfə rus səfəri Mixayloviç Prjevalski 1877-ci ildə Monqolustana səfəri zamanı vəhşi ilxı şəklində görüb və elm aləminə tanıdıb. Bu atların boyu balaca, təqribən 130-136 sm, başları yekə, tükləri nisbətən uzun və qalındır. Rəngləri isə təqribən bizim Qarabağ atlarının rənginə yaxın, yəni qızılı-qırmızının xeyli açıq çaları, kürən rəngindədir.

hətə, yaxud hitit sivilizasiyasının yaradıcısı olan hətə türkləri Kadeş məntəqəsi yaxınlığında Misir fironu II Ramzesin qoşunları ilə üz-üzə gəldilər. Bu zaman onlar harın atlar qoşulmuş döyüş arabalarının istifadə edirdilər. Hətlər sonralar Anadoluda böyük mədəniyyət qurdular. Hazırda qardaş Türkiyə Respublikasında mövcud olan Hatay, yeni Xatay şəhərini saldılar. Böyük tarixçilər Avraam Norovun, Z.İ.Raqozinin, İ.İ.Meşşaninovun yazdıqları kimi, Anadoluyu birləşdirəcək ilahə, Ana ilahəsini yaratdılar. Beləliklə də Ana-tau, yeni Ananın hakim olduğu tau-lar (bu gün də qazax və qırğızlar dağatau, yaxud tou deyirlər), yeni dağlar, dağlıq ərazidən ibarət Ana-toluya coğrafi adı meydana gəldi. "Anatoliya", yeni Anadolu nə yunan, nə latın mənşəli sözdür. Göründüyü kimi, hətə, yeni türkmənşəlidir. Bundan sonra da hatay tayfaları Ön Asiyada və Şərqdə söz sahibi oldular. Hitit, xet, Hitt, yaxud xatt tayfalarının ən son şanlı nümayən-

Türk tarixi və mifoloji dünyagörüşündə atlar

Aşqabad yaxınlığında Anav, yaxud Anau, yəni Ana adını daşıyan ərazidə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş mədəniyyət nümunələrinin b.e.ə 4000-1000-ci illər arasında yaşamış türklərə (skiflərə) aid olması ortaya çıxmışdır. Arxeoloji tapıntılardan məlum olmuşdur ki, bu insanlar günəşdə qurudulmuş kərpic evlərdə yaşayırdı və əsas etibarilə at, eyni zamanda, qoyun və inək kimi heyvanlar da saxlayırlarmış. Ona görə də bu tarixi əsas götürsək, atlarla insanların birgəyaşayış tarixinin, yaxud da insanın atı əhliləşdirməsinin ən az 6 min illik tarixi var. Ancaq fikrimizcə, bu ən azı iki dəfə daha qədimdir

çərək Amerikaya getmişlər.

Paleontoloqlar müəyyənləşdirmişlər ki, sonralar hansısa təkhüceyrəli mikroblar atlarda kütləvi xəstəliyə səbəb olmuş, bununla da Amerikada bütün atlar məhv olmuşdur. Beləliklə, atların belində Amerikaya keçən, sonralar qızıldərilili adlandırılan şimali-qərb hunları, yaxud protohun tayfaları atsız qalmışlar. Elə atsız qaldıqları üçün də sivilizasiya inkişaf etməmişdi. Kolumba qədər belə davam etmişdi. Bu yaxınlarda ABŞ-ın Pensilvaniya Universitetinin Antropologiya kafedrasının dosenti Theodor Şurr apardığı elmi tədqiqatlar zamanı bizim iddiamızı təsdiq edəcəsinə belə bir elmi nəticə əldə edib

dər sonra isə ingilis ekspansiyalarından sonra qızıldərililər (oxu: protohun tayfaları) həm qəddar düşmənlərini, həm də qədim dostlarını tapdılar. Düşmənləri onların qanına susamış vəhşi avropalılar, dostları isə göbək qardaşları, qan qardaşları atlar idi. Yerlilər döyüşlərdə sahipsiz qalmış atlara sahib çıxır, yeri gəldikcə ağdərillilərdən müxtəlif vasitələrlə at əldə edirdilər. Qısa müddətdə gen yaddaşlarında qorunan şüuraltı vərdişlə atlara hakim olub, onunla bir canda vəhdət təşkil etdilər. Heç bir ağdərili döyüşçü qızıldərilili kimi at minməkdə hünər göstərə bilmirdi. Hindilərin atları isə mustanq adlandırılırdı.

Hazırda ulu əcdadlarının dözümlülük, yorulmazlıq, balaca boyluluq və s. keyfiyyətləri kimi rənglərini də ən yaxşı Qarabağ atları hiş ediblər.

Atlar klassik şərqə fəth edir

Atların Amerika macərasına qısaca toxunduqdan sonra indi isə onların Şərqlə və Afrika ilə tanışlığı haqqında təsdiq edilmiş elmi məlumatları qeyd edək. Çünki atların Mərkəzi Asiyadan dünyaya yayıldığını və bunu türklərin etdiyini yazmışıq. Hörmətli oxucu hesab etməsin ki, bu, bizim fantaziyamızdır. Beləlikləgüz bizim eradan əvvəl 1285-ci ildə Anadolu fəthləri, qədim

dəsi isə babamız Şah İsmayıl Xatayı idi. Əsla Xətai deyil. Əslində hələ II Ramzeslə döyüşdən çox-çox əvvəllər Hititlər Harran qalasını fəth edərkən atlarla Ön Asiyayı və Şərqi tanış etmişlər. Çünki hələ təqribən bu hadisədən yüz il əvvəl Kikkul adlı hətə atları haqqında kitab yazmışdı. Cəsarətlə deyə bilərik ki, Kikkul elə dünyanın birinci hippoloqu (atşünas) hesab edilə bilər. Oöz kitabını b.e.ə 1360-cı ildə tamamlayaraq orada atların yemlənməsi, miniyə öyrədilməsi, müalicəsi ilə bağlı çox qiymətli məlumatlar vermişdir. Hətta Kikkul atların qida rasionu ilə onların sürətli qaçması, gümrah olması arasındakı nisbəti belə qeyd etmişdi. Beləliklə, hələ b.e.ə. 2000-ci ildə hətə türkləri döyüş arabalarından istifadə etməklə Ön Asiyaya və Yaxın Şər-qə hakim olmağı bacarmışdılar.

Herodot və Hippokrat türk atları haqqında

Atların dünyanın digər ərazilərində necə yayıldığı barədə romanda geniş məlumat verdiyimiz üçün təkrar etmək istəmirik. Ən son dövrlərdə aparılan arxeoloji qazıntılar isə sübut etmişdir ki, atlar avropalılarla tanış olmadan ən azı iki min il önce Orta Asiya və Qazaxıstanda əhliləşdirilmişdi. Qazaxıstanda bir kurqanda aparılan qazıntılar zamanı tapılan at sümüklərinin 5500 yaşının olması müəyyən edilmişdir. Ən maraqlı isə odur ki, həmin sümüklərin yanında qırmızı qabları da aşkar edilmişdi. Bu isə o deməkdir ki, 5500 il önce türklər atı nəinki əhliləşdirmiş, hətta onun südünü belə emal edərək müxtəlif növ ərzaq və içki əldə etməyi öyrənmişdilər. Bu barədə tarixin atası adlandırılan Halikarnaslı Herodot (e.ə. 484 – e.ə. 423-cü illər) da məlumatlı idi. Maraqlı isə budur ki, Herodotun e.ə yazdıqlarını bu gün arxeoloji qazıntılar bira-bir təsdiq edir.

Böyük tarixçi yazır ki, Midiyada Nisey adlanan geniş ərazidə güclü və yaraşıqlı atlar yetişdirirdilər. Bu ərazi Xəzər dənizinin

(davamı gələn sayımızda)